

**Конфліктна взаємодія запорозького населення
та російських військовиків на Кодацькому
та Старосамарському перевозах у 1730–1760 рр.***

Олег Репан

Кандидат історичних наук, доцент

ORCID: 0000-0001-7919-9996

Researcher ID: A-9179-2018

ukr-mova@ukr.net

*Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна*

Анотація. *Мета* – аналіз конфліктів російських військовиків із запорозьким населенням на Кодацькому і Старосамарському перевозах та виявлення причини конфліктності. *Методи*: аналізу, синтезу, індукції, біографічний, історико-генетичний, мікроісторичний підхід. *Основні результати*: контроль над перевозами приносив значні прибутки запорозьким козакам. Перевози, в тому числі Кодацький та Старосамарський, перебували під пильним контролем спеціально призначених чиновників Коша Нової Запорозької Січі. Ці два перевози знаходились у віданні шафаря Кодацького перевозу, контроль над Старосамарським перевозом здійснювали уповноважені ним особи. За часів Нової Січі у стратегічно важливих місцях запорозького козацтва виникли укріплені точки з російськими гарнізонами. Часто такі укріплення поставали на перетині шляхів, у важливих комунікаційних вузлах. Російські офіцери, порушуючи закон, докладають зусиль для контролю над грошовими доходами від перевозів. Більша частина конфліктів пов'язана із Старосамарським перевозом, де розташовувалось потужне російське укріплення зі значним гарнізоном. На Кодацькому перевозі, де росіяни мали невеликий Кодацький редут з невеликою залогою на лівому березі Дніпра, кількість конфліктів була значно мен-

* Статтю підготовлено відповідно до завдань держбюджетної теми 0119U100450 «Духовна культура та суспільне життя в історичній пам'яті Наддніпрянської України (XVI – початок XXI ст.)».

шою. Запорозький Кіш і місцева козацька адміністрація знешкоджувала такі дії через апеляції до вищого російського керівництва, перенесення місця перевозів та силове протистояння безпосередньо на перевозах. Стислі висновки. Основною конфліктів, на мою думку, були дві причини. По-перше, це звичайне прагнення людини до грошей, і російські солдати поводитися тривіально. Друга причина – їх самосприйняття на запорозьких територіях. Попри декларативне визнання прав запорожців, російські військовики демонстрували, як тільки мали для цього силову перевагу, зухвалу зневагу до цих прав. Вони відчували себе вищими за січовиків, представниками та провідниками волі імперії, які (і це очевидно для них) цілком можуть винагородити себе додатковими грошима, забраними у місцевого населення. Водночас силова перевага козаків повертала російських військовиків до поваги чужих прав. *Практичне значення*: результати дослідження можуть бути використані для вивчення більш широкої проблеми взаємодії українського козацтва та російських військових у середині XVII–XVIII ст. *Оригінальність*: вперше системно описано та проаналізовано взаємодію запорозького населення і російських військовиків на Старосамарському і Кодацькому перевозах за доби Нової Січі. *Наукова новизна*: визначено причини конфліктів та ключові аспекти взаємосприйняття. *Тип статті*: емпірична.

Ключові слова: запорозьке козацтво; Російська імперія; фронтір; конфлікт.

Надійшла до редколегії 20.07.2019

Прорецензована 27.07.2019

Рекомендована до друку 31.07.2019

Conflict Interaction between the Zaporozhian Population and Russian Military Personnel in Kodak and Stara Samar Ferriages in 1730–1760*

Oleh Repan

PhD, Associated Professor

ORCID: 0000-0001-7919-9996

Researcher ID: A-9179-2018

ukr-mova@ukr.net

*Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarin avenue, Dnipro, 49010, Ukraine*

Abstract. *The purpose* of the article is to analyze the conflicts of Russian soldiers with the Zaporozhian population in Kodatsky and Starosamarsky ferriage and to identify the causes of conflict. *Methods:* analysis, synthesis, induction, biographical, historical-genetic. In general, research is based on microhistory. *The main results:* control over the ferriage brought appreciable profits to the Zaporozhian Cossacks. The ferriages, including Kodatsky and Starosamarsky, were under the strict control of the specifically appointed officials of the Kosh of Nova Zaporozhian Sich. These two ferriages were operated by the Kodatsky special manager – «shafar», and the control over the Starosamarsky ferriage was carried out by persons, authorized of the Kodatsky shafar. At the time of Nova Sich in the strategically important points of territory of the Zaporozhian Cossacks were established fortified points, which also located the Russian garrisons. Often such fortifications were formed at the intersection of roads, in important communication nodes. Russian officers, in breach of the law, are making efforts to control cash revenues from ferriage. Most of the conflicts are connected with the Starosamarsky ferriage, where there was a powerful Russian fortification with a significant garrison. In the Kodatsky ferriage, where the Russians had a small Kodatsky redoubt with a small garrison on the left bank of the

* *The article is prepared in accordance with the tasks of the state budget theme 0119U100450 "Spiritual culture and social life in historical commemoration of the Dnipro Ukraine (the 15th – the beginning of the 21st centuries)"*

Dnieper, the number of conflicts was much smaller. Zaporozhian Kish and the local Cossack administration counteracted of such actions through appeals to the top Russian leadership, the transfer of the crossing points to another place and force confrontation directly on the ferriage. Concise conclusions. The basis of the conflicts, in my opinion, were two reasons. First reasons is a common desire of man to money, and Russian soldiers behaved trivially. The second reason is their perception of oneself in Zaporozhian territories. Despite the declarative recognition of the rights of the Cossacks, Russian military, as soon as they have the power advantage for this, demonstrate disregard for these rights. They feel themselves higher than the Cossacks, the representatives and leaders of the power of the empire, so it is obvious for them, what they may quite reward themselves with the extra money seized from the local population. At the same time, the strength of the Cossacks returns Russian military to respect for the rights of others. Practical meaning. The results of the research can be used to study the wider problem of interaction between the Ukrainian Cossacks and Russian military in the middle of the XVII – XVIII centuries. Originality: for the first time systematically described and analyzed the interaction of the Zaporozhian population and Russian military on the Starosamarsky and Kodatsky ferriages in the days of Nova Sich. Scientific novelty: the causes of conflicts and key aspects of mutual perception Ukrainian Cossacks and Russian military are determined. Type of article: empirical.

Keywords: Zaporozhian Cossacks; Russian Empire; Frontier; Conflict.

Received 20.07.2019

Reviewed 27.07.2019

Accepted 31.07.2019

Постановка проблеми. Перевіз у запорозьких Вольностях як явище є дуже цікавим об'єктом. Очевидно, що він є комунікативним вузлом, де перетинаються потоки людей, товарів, новин. Прибутки з перевозів складали вагомую частину надходжень до скарбниці Коша. Проте часто поза увагою дослідників залишається те, як взаємодіяли російські військовики, що стаціонарно перебували на теренах Вольностей у період Нової Січі, і запорозькі козаки саме на перевозах. Адже і економічна вага, і комунікативна роль перевозів, безперечно, передбачала певну взаємодію. На мою думку, аналіз таких взаємин допоможе визначити статус російських військовиків у Вольностях, розуміння ними своєї ролі на цих теренах та ставлення до них запорозького населення.

Історіографія. Перевози починають тією чи іншою мірою згадуватись вже з початком наукового вивчення історії запорозького козацтва. А. Скальковський, говорячи про торгівлю та про пошту, згадує місця переправ, не зупиняючись на них докладніше (Скальковський, А., 1994, с. 168, 181–188). Д. Яворницький цікавиться Старосамарським перевозом у контексті суперечки з приводу статусу Старої Самарі, та перевозами загалом, описуючи торгівлю та прибутки запорозького скарбу, вже аналізуючи саме явище перевозу більш докладно (Яворницький, Д., 1990, с. 41–44, 423, 430–431). Саме прибутки від перевозів важливі для М. Слабченка (Слабченко, М., 1999, с. 226), а В. Голобуцького, попри велику увагу до соціально-економічної проблематики, перевози спеціально не цікавили (Голобуцький, В., 2004).

Проте вже за доби незалежності активне вивчення козацького минулого підштовхує дослідників до студіювання діяльності перевозів. У контексті митної політики про них, наприклад, говорить Н. Ченцова (Ченцова, Н., 2005, с. 125–131), а у зв'язку із економічною політикою російського уряду в регіоні пише О. Мірущенко (Мірущенко, О., 2010). Торгівля, як основа діяльності Старосамарського перевозу, постійно присутня у роботах дніпровських фахівців, які займалися розкопками Старої Самарі (Ковальова, І., 2002; Ковальова, І., відп. ред., 2008). Таким чином, попри спорадичну увагу до функціонування перевозів у вітчизняній історіографії, не можна говорити ні про комплексне розкриття цієї проблеми, ні про вивчення конфліктів запорожців та російських військовиків, які відбувалися на цих перевозах.

Мета дослідження – проаналізувати конфлікти російських військовиків із запорозьким населенням на Кодацькому і Старосамарському перевозах та виявити причини конфліктності.

Джерела. Наявна джерельна база дозволяє дослідити цю проблему. Якщо говорити про опубліковані джерела, то варто зазначити до-

кументи, опубліковані А. Андрієвським (Андреевский, А., 1888) та Д. Яворницьким (Яворницкий, Д., 2008). Окремі документи, цікаві у контексті проблеми, публікували такі дослідники як С. Абросимова, Ю. Мицик (Абросимова, С., Мицик, Ю., 1998, с. 7–35). Дуже важливі для окресленої проблеми джерела містять опубліковані документи архіву Коша Запорозької Січі (Сохань, П., голова ред. кол., 2003; Сохань, П., голова ред. кол., 2006). Проте основний масив інформації містять неопубліковані документи Архіву Коша. Йдеться про справи 35, 39, 40, 135, 197, 279. У різних видах документів (рапортах, донесеннях, промеморіях, наказах, інструкціях тощо) йдеться про функціонування перевозів, персоналії старшин, спроби росіян поставити перевози під свій контроль та методи протидії цьому з боку Коша. Дуже цікавими є описи конфліктів, які траплялися на перевозах.

Виклад основного матеріалу та результати. Початки функціонування перевозів в умовах степового прикордоння важко визначити точно, проте за знахідками монет простежується діяльність перевозу через Самару в районі сучасного с. Шевченкового вже у XIV ст. – тут знайдено чимало ординських монет та рідкісних грошей чекану київського князя Володимира Ольгердовича. Торгівля за часів Великого князівства Литовського і Речі Посполитої велася тут дуже жваво – археологами виявлено як татарські монети, так і західноєвропейські товарні пломби XVI ст. і так само європейські (польські, шведські, пруські) монети XVI–XVII ст. (Болебрух, А., 2006, с. 34; Ковальова, І., Шалобудов, В. та Векленко, В., 2005, с. 25–30). До XVI ст. належать дві російські монети. Одна з них, карбована на московському монетному дворі, датована 1547 р. Друга, що належить до правління царя Федора Івановича (1584–1598), не може бути точно датована (Шалобудов, В., 2013, с. 299–300). Міжнародний характер торгівлі не викликає сумнівів у дослідників (Ковальова, І., 2002, с. 52–57). Опосередковано про широкі торговельні зв'язки Самарі-Богородичного свідчить різноманітність гутного скла, яке походило з різних регіонів і активно використовувалося місцевими мешканцями (Харитонова, О., 2009, с. 89).

Втративши своє значення після зруйнування Богородичного у зв'язку із обмежувальною політикою російського уряду стосовно контактів Гетьманщини і Запорозжя, старосамарський перевіз було відновлено вже протягом російсько-турецької війни 1735–1739 рр., що й не дивно з огляду на величезні потреби армії. З 1736 р. він утримувався ландміліцьким гарнізоном Старосамарського ретраншементу, а з 1743 р. потрапив на відкуп до старосамарських мешканців С. Гендітника, І. Довбиша і Н. Донця за 80 крб. на рік. Такий дозвіл дав київсь-

кий генерал-губернатор Леонт'єв, що викликало протидію січовиків. Вони ще могли змиритися із функціонуванням перевозу для обслуговування війська, але потоку купців, які не приносили прибутку до скарбниці Коша, терпіти було не можна.

Січ контратакувала за кількома напрямками. Самарський полковник Головка організував переправу через Самару в районі Пустельно-Миколаївського монастиря. Рішення генерал-губернатора було опротестовано перед імператрицею, до того ж запорожці зробили все, аби ускладнити життя відкупників. Урешті старосамарський перевіз збанкрутував, причому останньою краплею став наїзд у 1744 р. запорожця Михайла Безполого, сина Н. Донця (який виявився двоюродним) на хутори батька. Права сина допомагали захищати козаки Самарської паланки. Після цього Н. Донець став неплатоспроможним, а ще один відкупник, І. Довбиш, втік із частиною грошей (Сохань, П., голова ред. кол., 2003, с. 781; Андреевский, А., 1888, с. 383; Яворницький, Д., 1990, с. 42). Фінальним акордом стала грамота імператриці Єлизавети Петрівни, де було прописано закриття Старосамарського перевозу (Сохань, П., голова ред. кол., 2003, с. 187).

Далі перевіз відновив свою діяльність вже під егідою Січі. Документи дозволяють говорити про функціонування біля фортеці як мосту, так і паромної переправи. Найшвидше, міст працював у літню пору, тоді як паром – весь час, коли на Самарі не було криги. Старосамарський перевіз перебував у віданні шафаря Кодацького перевозу, але найчастіше ним опікувався підлеглий шафаря – писар (Справа про охорону лісів, 1762, арк. 1, 3–3 зв., 45, 49, 50–52). Після ліквідації Січі перевіз перейшов під урядовий контроль і продовжував функціонувати (Новицкий, Я., 2007, с. 250).

Діяльність Кодацького перевозу, біля якого на правому березі розвинувся Новий Кодак, а на лівому – Кам'янка-Лівобережна (тут за Нової Січі постав Кодацький редут із російською залогою), була значно стабільнішою. Він не занепадав під час перебування Січі під татарською протекцією – про великі прибутки від нього в 1720–1730-х рр. свідчить учасник російсько-турецької війни 1735–1739 рр. С. Мишецький (Рябінін-Склярєвський О., 2000, с. 136). На Кодацькому перевозі розташовувалися шафар і підшафар. Вони вели облік прибутків і витрат, стежили за порядком, для чого мали під орудою козацьку команду (Яворницький, Д., 1990, с. 186).

Встановити персональний склад цих старшин непросто – занадто фрагментарні повідомлення джерел. Шафарем в Новому Кодаку в 1754 р. був Лук'ян Великий, причому доступний нам документ говорить, що у його віданні знаходився і міст через Самару. Він підписав

листа до кошового «с товариством», під яким, напевно, мається на увазі згадана козацька команда (Сохань, П., голова ред. кол., 2006, с. 727). У 1762 р. на посаді шафаря перебував Федір Голуб (Справа про охорону лісів, 1762, арк. 1, 3–3 зв.), у 1770 р. – Лук'ян Кочинець (Справа по ревізіям, 1770–1773, арк. 60 зв.).

У 1760 р. писарем Кодацького перевозу був Андрій Семенович Товстик, який походив із Лохвиці, з письменної козацької родини Терентенків (Синяк, І., упоряд., 2010, с. 6, 12). Цю саму посаду в 1761 р. обіймав відомий запорозький старшина Василь Сепанович Чернявський, який з малих літ потрапив на Січ, працював у військовій канцелярії, а після Нового Кодака працював писарем Микитинського перевозу і писарем Перевізької паланки. Хоробро він воював із турками, а після ліквідації Січі очолив тимчасове правління Личківської паланки (Абросимова, С. та Мицик, Ю., 1998, с. 13). У 1762 р. посаду писаря обіймав Іван Ковалевський (Справа про охорону лісів, 1762, арк. 50–52), у 1770 р. – Василь Чайковський (Справа по ревізіям, 1770–1773, арк. 60 зв.). Серед підписарів перевозу нам відомі Семен Остапович Барвінський, Василь Богдановський, Тимофій Котляревський (Ченцова, Н., 2005, с. 129; Ченцова, Н., 2004, с. 145).

Збори на військовий скарб сум за 1763 рік із Самарського мосту здійснював Матвій Івановича Сьомак, козак Незамаївського куреня. Цілком можливо, що його діяльність протягом 1761–1763 рр. також якоюсь мірою була пов'язана із Старосамарським перевозом, адже його атестат говорить: «Зъ 1761 въ Самарѣ и на Кодацкомъ перевозѣ и Самарскомъ мосту въ зборѣ войсковой сумми 1763 годовъ былъ» (Мотренко, В. та Смолій, В., відп. ред-ри, 2009, с. 603).

Наявність системи перевозів у Вольностях приносила значні прибутки Кошу. Сучасник, описуючи Вольності, зазначав: «У всій їхній землі немає жодного мосту чи навіть гаті, з якого б не збирали на полковника тієї паланки ...з порожнього возу по копійці.» (Голобуцький, В., 2004, с. 498). Цілком можливо, що пасаж про гаті є перебільшенням – адже Кіш був зацікавлений у поживленні торгівлі. На Старосамарському перевозі, як і на інших, мито складало близько 2 % вартості товару (Ченцова, Н., 2005, с. 129).

Збереглися і деякі точні розміри запорозьких зборів. Одним з найпоширеніших товарів була горілка. Січовики сплачували 7 відер горілки з 10 куф, а прийшли купці – 1 крб. з кожної куфи (Білівненко, С., 2005, с. 138). За перевіз чвертного возу пшона і пшеничного борошна брали 25 коп., за «паровичний» віз – удвічі більше. Чвертний віз риби обходився у 30 коп. мита, «паровичний» – у 50 коп. Всі кошти

розподілялися на три частини, з яких дві йшли на Січ, а одна лишалася для паланкових потреб (Олійник, О., 2005, с. 161).

Важливою складовою історії перевозів є спроби регулярних військ поставити їх під свій контроль і, відповідно, збирати грошову платню за переправу. У 1755 р. за скаргою Коша розпочато слідство над поручиком Серковим, який стояв із залогою у Кодацькому редуті. Він, як писав Кіш, «...розжився в пропуске ватаг» (Справа про утворення..., 1756–1758, 1761, арк. 46 зв.). Докладно справа не розписана, проте звинувачення поручика у хабарях та вищенаведена цитата показують, що йдеться про побори за користування перевозом (Справа про утворення..., 1756–1757, арк. 26). У серпні 1757 р. чітко фіксуємо намагання командира Кодацького редуту взяти мито з козака Канівського куреня В. Рецетового (Справа про створення..., 1756–1760, арк. 23 зв.).

Більш докладно відомо про випадок 1758 р., коли запорозький старшина Яків Воскобойник переганяв свою худобу з правого берега Дніпра на лівий, на пасовиська у Присамар'я. Він здійснив переправу біля Нового Кодака, але вже на лівому березі, біля Кодацького редуту, був затриманий російським караулом. Командир залоги, поручик Микола Кулебякін, вимагав від козака грошей. Цікаво, що відмова платити була обґрунтована Я. Воскобойником тим, що він не купець і жене власну худобу для власних потреб. Проте офіцер, ошаленівши від люті, розбив запорожцю голову (Справа про створення..., 1756–1760, арк. 89).

Кіш мав доволі великий клопіт із спробою старосамарського коменданта А. Какуріна стати господарем на Самарському перевозі, розташованому на Кальміуській дорозі. Справа закрутилася наприкінці зими 1762 р., коли на Січі отримали одразу два повідомлення – від самарського полковника Леонтія Василієвича та шафара Кодацького перевозу Федора Голуба. Майор А. Какурін розташував тут своїх солдат, основним заняттям яких стало збирання грошей з подорожніх. Найбільші побори припадали на тих, хто не підпадав під юрисдикцію Коша. Оскільки найчастіше це були купці, то січова скарбниця зазнавала чималих збитків. На цьому тлі рубання лісу та випалювання вугілля росіянами виглядало дрібничкою (Справа про охорону лісів, 1762, арк. 1, 3–3 зв.).

На початку березня 1762 р. самарський полковник, виконуючи директиву Січі, спробував прибрати солдат. Проте пост прикривала висока вода, а більшою мірою – вказівки Коша діяти ненасильницьким шляхом. До того ж росіяни покликалися на накази вищого керівництва – генерал-аншефа Петра Стрешньова та генерал-лейтенанта Петра

Дев'єра. Пікантність полягала в тому, що справді існував наказ П. Дев'єра про утримання російськими військами караулів. Проте цей наказ стосувався часу, коли у Вольностях лютувала чума, а вже 1761 р. пошесті не було. Кіш у своїй скарзі виклав усі обставини і звернувся до Українського ландміліцького корпусу з проханням вгамувати А. Какуріна (Справа про охорону лісів, 1762, арк. 7, 16–17).

Однак відповідь командира корпусу генерал-майора Меєра показала, що він не вважає дії старосамарського коменданта неправильними. «Не помічаючи» поборів з подорожніх, генерал-майор відмовлявся прибрати караул, який немов би лишень контролює сумнівних людей з Кримського ханства, які могли би пройти повз Микитинську заставу.

Відчуваючи безкарність, А. Какурін знахавнів. Він постійно затримував вози, стверджуючи, що для прогудування його людей та канцелярських потреб генерал-майор Меєр дозволив збирати гроші з кожного возу. Прикладом дій коменданта є випадок зі старшиною Нестором Тараном, якого росіяни під приводом перевірки паспорта затримали на весь день.

Намагаючись прибрати росіян з перевозу біля Старої Самарі, Кіш паралельно реалізовував ще один план. Самарський полковник Л. Василієвич та кодацький шафар Ф. Голуб отримали доручення підібрати в районі Хашового місце для наведення нового перевозу і спрямування туди купців. Таке місце знайшлося нижче Самарчика та Чернечого млина, там, де була «стара паланка». Певним ускладненням стало те, що на лівобережжі Самари треба було спорудити два невеликих моста – через річку Солоненьку та ще одну, назву якої відчитати не вдалося. Для побудови нового мосту Кіш наказав виділити тяглих та піших працівників, 2 вправних майстра для роботи з деревом та одного одруженого козака, який мав приглядати за роботою (Справа про охорону лісів, 1762, арк. 9–11, 22–23).

Однак роботи не були проведені протягом одного тижня, як того вимагав Кіш. Найперше, на заваді стала висока вода, що робила будь-яке мостове будівництво вкрай проблематичним. Крім того, весняна пора вимагала рук на оранці та інших роботах. До того ж полковники Самарської та Кодацької паланки опікувалися побудовою в Новому Кодаку «шопи» для військових гармат.

Вислухавши таку аргументацію, Січ дозволила на певний час відкласти побудову нового мосту і обмежитися ремонтом старого. Однак шафар Кодацького перевозу мав простежити, щоби ця робота, як і полагодження гатей на дорогах, була виконана (Справа про охорону лісів, 1762, арк. 45–49).

Заходи А. Какуріна мали на меті не тільки отримання прибутку. Як доповідав у квітні 1762 р. писар Кодацького перевозу Іван Ковалевський, який порядкував на Старосамарському перевозі, російська варта блокувала доступ возів до порому до того часу, поки писар особисто не принесе коменданту паспорти подорожніх. Збирання ж 1 копійки з кожного возу стало нормою.

На початку травня російська варта на мосту була збільшена до 10 солдат та капрала. З документів можна припустити, що збирання росіянами грошей відбувалося тоді, коли вони переважали на мосту запорожців. Наприклад, 6 травня 1762 р. писар Кодацького перевозу І. Ковалевський не дав росіянам вимагати від людей платню за проїзд мостом. Очевидно, на той час із писарем перебувала певна кількість козаків, тому що солдати обмежилися брутальною лайкою та погрозами. У такому контексті збільшення кількості солдат на мосту стає зрозумілим. До речі, схожі спроби збирання грошей, тільки тепер вже на Кодацькому перевозі, спробував запровадити прапорщик Рожков (Справа про охорону лісів, 1762, арк. 50–52).

Зрештою, Кіш отримав від генерал-аншефа П. Стрешньова позитивну відповідь на свої клопотання. У листі до А. Какуріна січова канцелярія писала про санкцію на ліквідацію караула і нагадувала, що «...через Самарь речку не единьъ переездъ но когда // вода сойдетъ многіе їмъются». Вимагаючи прибрати солдат, Кіш не утримався від констатації причин їх появи: «...ї вашему високоблагородію з прописан // ного мосту и паровъ поставленной для // едних здирствъ карауль свестъ» (Справа про охорону лісів, 1762, арк. 33–34, 41–44).

За кілька років, у лютому 1765 р., стався ще один конфлікт щодо контролю над перевозом. За описом С. Андреевої, йшлося не так про прагнення коменданта привласнити гроші, як про прагнення втілити карантинні заходи, викликані чумою, що ширилася з Криму. Тому комендант К. Фогт поставив на Старосамарському перевозі команду, яка контролювала у купців наявність документів, що підтверджували відбуття карантину. Далі – більше. Росіяни почали вимагати таких документів у мешканців навіть Самарської паланки, які жодним чином не потрапляли під карантинні заходи! Цікаво, що запорожці обрали шлях, який планували реалізувати ще під час попереднього конфлікту – вони просто зробили перевіз в іншому місці Самари (Андреева, С., 1999, с. 149).

Принципову різницю у сприйнятті статусу та природи Війська Запорозького низового демонструє конфлікт на Кодацькому перевозі, який стався у 1766 р. Капітан Брянського піхотного полку Василь Пономарьов скаржився, що під час переправи з нього взяли 50 копійок та

зганьбили офіцерську честь. На жаль, текст рапорту капітана не зберігся. Імовірно, В. Пономарьов наводив слова, якими запорожці ображали його. Проте до нас дійшов виклад подій з точки зору Коша.

Капітан В. Пономарьов, переправляючись із лівого берега Дніпра і прямуючи на Січ, заявив свою поїздку як службову. Відповідно, грошей на перевозі з нього не взяли. Але при поверненні він сам та його люди у розмовах не приховували, що цю поїздку В. Пономарьов здійснив разом з дружиною для побачення зі знайомими та закупівель. Відповідно, шафар запропонував йому оплатити переправу.

Далі офіцер почав погрожувати та принижувати честь Війська: «ви де їзбегайловцы // і подлая тваришка, не чувствуете государевих // повелѣній і законів, что здесь перевозъ государев, // и все народы». Капітан вимагав пропустити його безкоштовно, погрожуючи шафарю вибити око. За версією Коша, шафар його при цьому не ображав, а лише пообіцяв зсадити з парому (Справа про немов би заборгованість..., 1766–1767, арк. 2–6).

Обговорення. Підсумовуючи, зазначу, що перевози відігравали вагомую роль у поповненні скарбниці Коша Нової Запорозької Січі. Наявність у важливих точках Вольностей, в тому числі на Кодацькому та Старосамарському перевозах, російських укріплень (Кодацького редуту та Старосамарського ретраншементу відповідно) призводила до доволі частих конфліктів. З точки зору традиційних прав Війська, які формально визнавались російським урядом під час Нової Січі, претензії російських військовиків на прибутки, або, тим більше, контроль над перевозами, були абсолютно безпідставними.

Висновки. Проте ми бачимо чимало конфліктів, основою яких, на мою думку, були дві причини. По-перше, і цього абсолютно не варто скидати з рахунку, ми маємо справу з абсолютно пересічним людським прагненням набити власні кишені, і російські солдати і офіцери поводять себе цілком тривіально. Проте, і це друга вагова причина, важливим є їхнє самовідчуття на теренах Вольностей. Попри декларативне визнання прав запорожців, російські військовики демонструють, як тільки мають для цього силу перевагу, зухвалу зневагу до цих прав. Вони відчують себе вищими за січовиків, представниками та провідниками волі імперії, які (і це очевидно для них) цілком можуть винагородити себе додатковими грошима, забраними у місцевого населення. Водночас силова перевага козаків повертає російських військовиків до поваги чужих прав.

Бібліографічні посилання

Абросимова, С. та Мицик, Ю., 1998. Документи з історії запорозького козацтва в збірці Дніпропетровського історичного музею. *Південна Україна*, вип. 3, сс.7–35.

Андреевский, А., 1888. Материалы, касающиеся запорожцев (1715–1774). *Записки общества истории и древностей Российских*, вип. 14, с. 283–718.

Андрєєва, С., 1999. Організація боротьби з чумою на запорізько-татарському прикордонні за часів Нової Січі. *Південна Україна*. 1999, вип. 4(5), с. 143–152.

Атестат про службу полкового старшини Незамаївського куреня Матвія Сьомака, виданий Кошем Війська Запорозького, 1764, 8 грудня. В: Мотренко, Т. В. та Смолій, В. А., відп. ред-ри, 2009. *Історія державної служби в Україні*. В 5 т. Київ: Ніка-Центр, т. 3 (Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р.), с. 603.

Білівненко, С., 2005. Участь козацтва у відкупках та підрядах на півдні України. *Козацька спадщина*. вип.1, сс.138–142.

Болебрux, А., ред., 2006. *Історія міста Дніпропетровська*. Дніпропетровськ.

Голобуцький, В., 2004. *Запорозька Січ в останній часи свого існування*. Дніпропетровськ.

Ковальова, І., 2002. Свідчення міжнародної торгівлі козацької доби з Присамар'я. *Археологічний літопис Лівобережної України*, вип. 2, с. 52–57.

Ковальова, І., відп. ред., 2008. *Перлини козацького Присамар'я: містечко Самар' та Богородицька фортеця*. Дніпро.

Ковальова, І., Шалобудов, В. та Векленко, В., 2005. Нові дослідження посаду Богородицької фортеці. *Січеславський альманах*, вип.1, с. 21–35.

Мірущенко, О., 2010. *Економічна політика російського уряду на Запоріжжі періоду Нової Січі (1734–1775)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Запорізький державний університет.

Новицький, Я., 2007. *История города Александровска в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии*. В: Новицький Я., 2007. *Твори*, т. 1. Запоріжжя.

Олійник, О., 2005. *Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734–1775)*. Запоріжжя.

Рябінін-Скляревський, О., 2000. *Запорозькі заколоти і керуюча верства Коша XVIII ст.* В: Малінова Г. та Сапожников, І., ред-ри, 2000. *О. О. Рябінін-Скляревський: матеріали до біографії*. Одеса, Київ, с. 83–211.

Синяк, І., упоряд., 2010. *Військовий писар Андрій Семенович Товстик*. Збірник документів. К., 2010.

Скальковський, А., 1994. *Історія Нової Січі або останнього Коша Війська Запорозького*. Дніпропетровськ.

Слабченко, М., 1999. Паланкова організація Запорозьких Вольностей. В: Козирев, В., 1999. *Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.)*. Запоріжжя, с. 411–491.

Сохань, П., голова ред. кол., 2003. *Архів Коша Нової Запорозької Січі*. Корпус документів 1734–1775, Київ, т. 3.

Сохань, П., голова ред. кол., 2006. *Архів Коша Нової Запорозької Січі*. Корпус документів 1734–1775, Київ, т. 4.

Справа по ревізіям, у Протовчанському і Орільському відомствам у 1770 році укладеним. Тут такі і належне до людей відомств Кодацького і Самарського. 1770–1773. Спр. 279. Оп. 1. Ф. 229. Дніпро: Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО).

Справа про немов би заборгованість військовим кантаржієм Андрієм Димитрієвим грошей прем'єр-майору Фогту, який перебуває при Старосамарському ретраншементі. 1766–1767. Спр. 197. Оп. 1. Ф. 229. Дніпро: ДАДО.

Справа про охорону лісів у Самарській паланці. 1762. Спр. 135. Оп. 1. Ф. 229. Дніпро: ДАДО.

Справа про створення і діяльність слідчої комісії у справі зловживань офіцерів ландміліції — майора П. Щетиніна і поручика Зеленіна, 1756–1760. Спр. 35. Оп. 1. Ф. 229. Дніпро: ДАДО.

Справа про утворення і діяльність слідчої комісії в Богородичанах, 1756–1757. Спр. 40. Оп. 1. Ф. 229. Дніпро: ДАДО.

Справа про утворення і діяльність слідчої комісії з приводу вбивства заporожця-шинкаря з с. Кам'янки Якова Ляха солдатами та ландміліцькими офіцерами, 1756–1758, 1761. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 39. Дніпро: ДАДО.

Харитоновна, О., 2009. Скляні вироби з території Самарі-Богородицької фортеці в контексті гутної справи України XVII–XVIII ст. *Проблеми археології Подніпров'я*. Дніпропетровськ, с. 80–89.

Ченцова, Н., 2004. Агестати запорозьких козаків в архіві Коша нової Запорозької Січі як джерело до вивчення козацьких біографій. В: *Історія та особистість історика*. Збірник наукових праць, присвячених 60-річному ювілею проф. Г. К. Швидько. Дніпропетровськ, сс.139–154.

Ченцова, Н., 2005. Митна політика Запорозької Січі: деякі аспекти дослідження проблеми. *Січеславський альманах*. Дніпропетровськ, вип.1, сс.125–131.

Шалобудов, В., 2013. Датування козацької Самарі на підставі нумізматичних знахідок. *Наддніпрянська Україна: історичні події, процеси, постаті*. Дніпропетровськ, вип. 11, с. 299-300.

Яворницький, Д., 1990. *Історія запорозьких козаків*. У 3 т. Київ, т.1.

Яворницький, Д., 2008. Джерела до історії запорозьких козаків. В: *Твори у 20 томах*. Запоріжжя, т. 3, кн.1.

References

Abrosymova, S. and Mytsyk, Yu., 1998. Dokumenty z istoriyi zaporoz'koho kozatstva v zbirtsi Dnipropetrovs'koho istorychnoho muzeyu [Documents on the history of Zaporozhye Cossacks in the collection of the Dnipropetrovsk Historical Museum]. *Pivdenna Ukrayina [Southern Ukraine]*. Zaporizhiya, issue 3, pp. 7–35 (in Ukrainian)

Andreyevskiy, A., 1888. Materialy, kasayushchiesya zaporozhtsev (1715–1774) [Materials relating to the Cossacks (1715–1774)]. *Zapiski obshchestva istorii drevnostey Rossiyskikh* [Notes of the Society of Russian History and Antiquities]. Odesa, issue 14, pp. 283–718 (in Russian)

Andryeyeva, S., 1998. Orhanizatsiya borot'by z chumoyu na zaporiz'kotatars'komu prykordonnii za chasiv Novoyi Sichi [The organization of struggle against a plague at the Zaporizhzhya-Tatar border at the time of New Sich]. *Pivden-na Ukrayina* [Southern Ukraine]. Zaporizhiya, issue 4(5), pp. 143–152 (in Ukrainian)

Bilivnenko, S., 2005. Uchast' kozatstva u vidkupakh ta pidryadakh na pivdni Ukrayiny [Participation of the Cossacks in repayments and contracts in the south of Ukraine]. *Kozats'ka spadshchyna* [Cossack heritage]. Nikopol; Zaporizhia, issue 1, pp. 38–42 (in Ukrainian).

Bolebrukh, A., ed., 2006. *Istoriya mista Dnipropetrovs'ka* [History of Dnipropetrovsk city]. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).

Chentsova, N., 2004. Atestaty zaporoz'kykh kozakiv v arkhivi Kosha novoyi Zaporoz'koyi Sichi yak dzherelo do vyvchennya kozats'kykh biohrafiiy [Certificate of the Zaporozhian Cossacks in the archives of the Kish of the new Zaporizhzhya Sich as a source for the study of Cossack biographies]. *Istoriya ta osobystist' istoryka: Zbirnyk naukovykh prats', prysvyachenykh 60-richnomu yuvileyu prof. H. K. Shvyd'ko*. [History and personality of the historian: A collection of scientific works devoted to the 60th anniversary of the professor. G. K. Shvidko]. Dnipropetrovsk, pp. 139–154 (in Ukrainian).

Chentsova, N., 2005. Mytna polityka Zaporoz'koyi Sichi: deyaki aspekty doslidzhennya problemy [Customs policy of Zaporizhzhya Sich: some aspects of studying the problem]. *Sichslavs'kyi al'manakh* [Sichslavs'kyi almanac]. Dnipropetrovsk, issue 1, pp. 125–131. (in Ukrainian)

Holobuts'kyy, V., 2004. *Zaporoz'ka Sich v ostanniy chasy svoho isnuvannya* [Zaporizhzhya Sich in the last days of his existence]. Dnipropetrovsk, 2004 (in Ukrainian).

Kharytonova, O., 2009. Sklyani vyroby z terytoriyi Samari-Bohorodyts'koyi fortetsi v konteksti hutnoyi spravy Ukrayiny XVII–XVIII st. [Glassware from the territory of the Samara-Bogoroditskoy fortress in the context of the glass production of Ukraine of the XVII–XVIII centuries]. *Problemy arkeolohiyi Podniprov'ya* [Problems of Archeology of the Dnieper region]. Dnipropetrovsk, pp. 80–89 (in Ukrainian).

Kovaleva, I., Shalobudov, V. and Veklenko, V., 2005. Novi doslidzhennya posadu Bohorodyts'koyi fortetsi [New research on the suburb of the Bohorodyts'ka fortress]. *Sichslavs'kyi al'manakh* [Sichslavs'kyi almanac]. Dnipropetrovsk, issue 1, 2005, pp. 21–35 (in Ukrainian).

Kovaleva, I., ed., 2008. *Perlyny kozats'koho Prysamar'ya: mistechko Samar'ta Bohorodyts'ka fortetsya* [Pearls of the Cossack Samara region: Samara town and Bogoroditska fortress]. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).

Koval'ova, I., 2002 (2003). Svidchennya mizhnarodnoyi torhivli kozats'koyi doby z Prysamar'ya [A testimony to the international trade of the Cossack era from Samara region]. *Arkeolohichnyy litopys Livoberezhnoyi Ukrayiny* [Archaeological Chronicle of Left-Bank Ukraine]. Poltava, issues 2002(2), 2003(1), pp. 52–57 (in Ukrainian).

Mirushchenko, O., 2010. *Ekonomichna polityka rosiys'koho uryadu na Zaporizhzi periodu Novoyi Sichi (1734–1775)* [The economic policy of the Russian government in Zaporozhye during the period of Nova Sich (1734–1775)]. Ph. D. Thesis. Zaporizhzhya National University (in Ukrainian).

Atestat pro sluzhbu polkovoho starshyny Nezamayivs'koho kurenja Matviya S'omaka, vydanyy Koshem Viys'ka Zaporoz'koho [Certificate of the service of the regimental eldest of the Nezamayivsky Kurin Matviy Semak, issued by the Kish Zaporozhian Army]. In: Motrenko, T. V. and Smolii, V. A., eds. in chief, 2009. *Istoriya derzhavnoyi sluzhby v Ukrayini* [History of civil service in Ukraine]. Kyiv, vol. 3, p. 603 (in Ukrainian).

Novitskiy, O., 2007. *Istoriya goroda Aleksandrovska v svyazi s istoriyey vozniknoveniya krepostey Dneprovskoy linii* [History of the city of Aleksandrovska in connection with the history of the emergence of the fortresses of the Dnieper line]. Zaporizhzhia, 2007 (in Russian).

Oliynyk, O., 2005. *Zaporoz'kyy zymivnyk chasiv Novoyi Sichi (1734–1775)* [Zaporozhian winterer of the times of Nova Sich (1734–1775)]. Zaporizhzhia, 2005 (in Ukrainian).

Ryabinin-Sklyarevs'kyy, O., 2000. Zaporoz'ki zakoloty i keruyucha verstva Kosha XVIII st. [Zaporozhian revolts and the ruling stratum of Kish of the XVIII century.]. In: Malinova, H. and Sapozhnykov, I. eds., 2000. *O. O. Ryabinin-Sklyarevs'kyy: materialy do biohrafiyi* [O. O. Ryabinin-Sklyarevsky: materials to the biography]. Odesa, pp. 83–211 (in Ukrainian).

Shalobudov, V., 2013. Datuvannya kozats'koyi Samari na pidstavi numizmatychnykh znakhidok [The dating of the Cossack Samara on the basis of numismatic findings]. *Naddniprianska Ukraina : istorychni protsesy, podii, postati* [Naddniprianska Ukraina: historical processes, events, personalities]. Dnipropetrovsk, issue 11, pp. 299-300. (in Ukrainian)

Skal'kovs'kyy, A., 1994. *Istoriya Novoyi Sichi abo ostann'oho Kosha Viys'ka Zaporoz'koho* [History of Nova Sich or the last Kish of the Zaporozhian Army], Dnipropetrovsk, 1994 (in Ukrainian).

Slabchenko, M., 1999. Palankova orhanizatsiya Zaporoz'kykh Vol'nostey [Palankova organization of Zaporozhian Liberties]. In: Kozyryev, V., 1999. *Materialy do istoriyi administratyvnoho ustroyu Pivdennoyi Ukrayiny (druha polovyna XVIII – persha polovyna XIX st.)* [Materials to the history of the administrative structure of the Southern Ukraine (second half of XVIII – first half of the XIX century)]. Zaporizhzhya, pp. 411–491 (in Ukrainian).

Sokhan, P., ed., 2003. *Arkhiv Kosha Novoyi Zaporoz'koyi Sichi* [Archive of Kish Nova Zaporozhye Sich]. The corpus of documents 1734–1775. Kyiv, vol. 3 (in Ukrainian).

Sokhan, P., ed., 2006. *Arkhiv Kosha Novoyi Zaporoz'koyi Sichi* [Archive of Kish Nova Zaporozhye Sich]. The corpus of documents 1734–1775. Kyiv, vol. 4 (in Ukrainian).

Sprava po reviziyam, u Protovchans'komu i Oril's'komu vidomstvam u 1770 rotsi ukladenym. Tut taky i nalezhne do lyudey vidomstv Kodats'koho i Samars'koho [The case of audits in the Protovchansk and Orilian regions in 1770 concluded. Here and the people belonging to the regions of Kodak and Samara]. File 279. Inventory 1. *Arkhiv Kosha Novoyi Zaporoz'koyi Sichi* [Archive of Kosh of the New Zaporozhian Sich] Fund 229 (microfilms). Dnipro: State Archive of the Dnipropetrovska Oblast (in Ukrainian).

Sprava pro nemov by zaborhovanist' viys'kovym kantarzhiyem Andriyem Dymytriyevym hroshey prem"yer-mayoru Fohtu, yakyy perebuvaeye pry Starosamars'komu retranshementi [The case about the alleged arrears of military cantarz Andriy Dymytriyev's money to Prime-Major Vogt, who is at the Stasosamars retrenchment], 1766–1767. File 197. Inventory 1. *Arkhiv Kosha Novoyi Zaporoz'koyi Sichi* [Archive of Kosh of the New Zaporozhian Sich]. Fund 229 (microfilms). Dnipro: State Archive of the Dnipropetrovska Oblast (in Ukrainian).

Sprava pro okhoronu lisiv u Samars'kiy palantsi [The case of the protection of forests in the Samara region], 1762. File 135. Inventory 1. *Arkhiv Kosha Novoyi Zaporoz'koyi Sichi* [Archive of Kosh of the New Zaporozhian Sich]. Fund 229 (microfilms). Dnipro: State Archive the Dnipropetrovska Oblast (in Ukrainian).

Sprava pro stvorenniya i diyal'nist' slidchoyi komitsiyi u spravi zlovzhyvan' ofitseriv landmilitsiyi – mayora P. Shchetynina i poruchyka Zelenina [The case about the establishment and operation of the investigation commission in the misuse of officers of the landmilitation – Major P. Shchetinin and Lieutenant Zelenin], 1756–1760. File 35. Inventory 1. *Arkhiv Kosha Novoyi Zaporoz'koyi Sichi* [Archive of Kosh of the New Zaporozhian Sich]. Fund 229 (microfilms). Dnipro: State Archive of the Dnipropetrovska Oblast (in Ukrainian).

Sprava pro utvorenniya i diyal'nist' slidchoyi komitsiyi v Bohorodychanakh [The case about the establishment and operation of the investigation commission in Bohorodychany], 1756–1757. File 40. Inventory 1. *Arkhiv Kosha Novoyi Zaporoz'koyi Sichi* [Archive of Kosh of the New Zaporozhian Sich]. Fund 229 (microfilms). Dnipro: State Archive of the Dnipropetrovska Oblast (in Ukrainian).

Sprava pro tvorenniya i diyal'nist' slidchoyi komitsiyi z pryvodu vbyvstva zaporozhtsya-shynkaria z s. Kam"yanky Yakova Lyakha soldatamy ta landmilit'skymy ofitseramy [The case about the establishment and operation of the investigation commission over the assassination of the Zaporozhian Cossack-Pub owner from the village Kam`janka Jacob Liah's fireplaces by soldiers and landmilitation officers], 1756–1758, 1761. File 39. Inventory 1. *Arkhiv Kosha Novoyi Zaporoz'koyi Sichi* [Archive of Kosh of the New Zaporozhian Sich]. Fund 229 (microfilms). Dnipro: State Archive of the Dnipropetrovska Oblast (in Ukrainian).

Syniak, I., ed., 2010. *Viys'kovyy pysar Andriy Semenovych Tovstyk* [Military scribe Andriy Semenovych Tovstyk]. Collection of documents. Kyiv (in Ukrainian).

Yavornyts'kyi, D., 1990. *Istoriya zaporoz'kykh kozakiv* [History of Zaporozhian Cossacks]. Kyiv, vol. 1 (in Ukrainian).

Yavornyts'kyi, D., 2008. Dzherela do istoriyi zaporoz'kykh kozakiv [Sources to the history of Zaporozhian Cossacks]. In: Yavornyts'kyi D. *Tvory u 20 tomakh*. [Works in 20 volumes]. Zaporizhzhya, vol. 3, book 1 (in Ukrainian).